

VARIA

Liberalismul de stânga pe filiera românească. O victimă a politicii memoriei?*

(Left-liberalism along the Romanian Path: a Victim of the Politics of Memory?)

Victor RIZESCU

Abstract: *The article surveys the Romanian pre-communist ideological heritage by taking as a vantage point the various competing stances advanced in the interwar period towards the predicament of shaping an appropriate system of social protection, in relation to both the demands of national development and those of socialist revolution. The contours of the local variety of socially-minded liberalism are disclosed by comparison to the other branches of liberal advocacy featuring in the public space at the time, all of them being placed in the setting marked by the trends of left-wing and right-wing radicalization. Elaborated on composite theoretical bases, the Romanian embodiment of Left-liberalism emerges retrospectively as a casualty of the politics of historical representations and collective memory by virtue of the very attitude of sustained moderation that it exposed.*

Keywords: *liberalism, economic development, welfare policies, socialism, collective memory.*

Într-o recenzie a cărții lui Mihail Manoilescu despre teoria protecționismului și a schimbului internațional din 1929, publicată în numărul din martie 1930 al periodicului britanic *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, economistul

Roy Forbes Harrod – viitor consilier al lui Winston Churchill în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și al Fondului Monetar Internațional în anii 1950, și la acea vreme deja un apropiat al lui John Maynard Keynes (cu mult înainte de a deveni primul dintre biografii

acestui) – descria implicațiile din planul politicii economice la nivel național al perspectivei dezvoltate de autorul român în domeniul relațiilor economice internaționale ca dominate de dezideratul „protecției acordate celor puternici”, în defavoarea – de durată neprecizată – a celor mai slabi (ramurile industriale cu productivitate mai mare fiind îndrituite să beneficieze de sprijin guvernamental în mai mare măsură decât cele cu productivitate scăzută în scopul dezvoltării naționale de ansamblu, iar agricultura urmând să fie defavorizată permanent spre beneficiul industriei ca urmare a aceluiași raționament)¹.

Presiuni umanitare și diversiuni ideologice

Așa cum este formulată succint de către Harrod cu referire la un aspect particular al viziunii ce constituie obiectul comentariului, caracterizarea lui Manoilescu poate fi reținută ca definitorie pentru întreaga filosofie a teoreticianului recenzat cu promptitudine. Cea mai bună confirmare poate fi găsită în alocuțiunea rostită de cel din urmă în același an, cu ocazia unei conferințe organizate de filiala românească – funcționând din 1928 – a Asociației Internaționale pentru Progresul Social – înființată în 1925 prin fuziunea dintre alte trei organisme, create între 1889 și 1910 – și menite să marcheze un deceniu de la înființarea ministerului român al Muncii și Ocrotirilor Sociale (avându-l în frunte la acel moment pe național-

țărănistul Ion Răducanu, după ce fusese fondat sub conducerea averscianului Grigore Trancu-Iași, în martie 1920). Dezvoltată prin opoziție cu intervențiile din cadrul aceleiași manifestări ale lui Albert Thomas – primul director al Biroului Internațional al Muncii al Ligii Națiunilor, ocupând funcția respectivă de la înființarea forului menționat în 1919 până la decesul din 1932, și aflat la cea de-a doua vizită în România în această calitate (după cea din 1924) – pledoaria lui Manoilescu contestă legitimitatea unor standarde universale de protecție socială formulate fără a se lua în considerare decalajele de dezvoltare dintre societățile naționale, argumentând că handicapul rezultat din asemenea presiuni externe cu temeuri umanitare pentru patronatele țărilor de felul României nu puteau avea decât efecte adverse de lungă durată asupra intereselor colective² (discursul fiind pronunțat, totuși, într-un moment când România ratificase peste 50% din proiectele de convenție și recomandările emise de organizația printre ai cărei membri fondatori se număra, cu mult peste media de 26% din rândul tuturor statelor componente³).

Survenită la jumătatea procesului de transformare a gândirii lui Manoilescu – desfășurat cam pe parcursul unui deceniu și jumătate, având ca punct de plecare poziția autoritarismului edulcorat al „neoliberalismului” intervenționist local de la începutul anilor 1920 (diagnosticat foarte devreme în orizont comparativ de Leo Pasvolksy în cartea sa

Economic Nationalism of the Danubian States din 1928⁴) și încheiat prin adoptarea concepției politice corporatiste în strânsă asociere cu fascismul (nu mai devreme de primăvara lui 1932, și definitivată pe versantul fuziunii parțiale cu dreapta radicală abia în 1937⁵) – critica la adresa politicii sociale formulată în 1930 vehicula, desigur, idei cu largă circulație în mediul politic și economic românesc al epocii. Exprimate mai evaziv în articole din *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*⁶, ele căpătaseră, astfel, formulări de mare influență în texte ale lui Ștefan Zeletin – antecesor al lui Manoilescu în albia crezului „neoliberal” menționat – precum „Politica muncii”, publicat în *Dreptatea socială* în 1923⁷, sau „Orele de muncă și producția”, apărut în revista *Plutus* în 1924⁸ (cel dintâi reținut și în cuprinsul volumului *Neoliberalismul* din 1927).

Atitudinea adversă față de politica Organizației Internaționale a Muncii și a partizanilor săi locali nu era reprezentată, în epocă, doar de curentul de gândire indicat. Ea poate fi regăsită – desigur cu temeuri și obiective diferite – în tabăra stângii socialiste și comuniste și a mișcării sindicale strâns afiliate ei. Un articol din ziarul *Socialismul*, publicat în februarie 1918 – în condițiile războiului și ale ocupației germane –, discută problema „legislației internaționale a muncii” – proiectată deja de Asociația Internațională pentru Legislația Muncii, fondată la Basel în 1901, în continuarea ideilor lui Daniel Legrand din anii 1840 și a unor mai vechi

demersuri elvețiene din anii 1880⁹ – pentru a da expresie temerii că „odată devenită internațională, această legislație nu va putea fi schimbată prin nici un succes al unei organizații muncitorești naționale”, transformându-se astfel într-o piedică așezată în calea emancipării sociale autentice. Aceasta din cauză că „în fața proletariatului francez victorios de pildă, care ar putea impune capitalului francez condițiuni mai favorabile, se va ridica puterea capitalului englez [sau] american”, prevalându-se de respectivele norme internaționale¹⁰. Discutând mai târziu, după război, în septembrie 1920, noțiunea de „ocrotiri sociale” inclusă – așa cum am amintit – în titulatura extinsă a nou înființatului Minister al Muncii, același periodic o descoperă ca „anacronică din păcate și contrazicătoare, cu toată frumusețea cuvintelor îmbinate”, din moment ce „ocrotirile nicicând nu au putut mulțumi o muncitorime dornică de luptă și [de] autoemancipare”¹¹.

Temerile astfel exprimate erau parțial confirmate, cu siguranță, de reprezentanții perspectivei tratate ca o diversiune de la țelurile socialiste, așa cum arată, spre exemplu, un articol din ziarul averescian *Îndreptarea*, din februarie 1923, aparținând lui D. R. Ioanițescu – fost secretar general al departamentului ministerial condus de Trancu-Iași, înainte de a se alătura Partidului Național-Țărănesc și a ajunge el însuși la conducerea ace-luiași minister, în perioada 1932-1933 –, unde se discută anteproiectul de cod al muncii lansat de liberalul Gheorghe Mărzescu – stând la originea unui

proiect legislativ ce avea să eșueze în 1924¹² –, spunându-se că „un adevărat cod al muncii trebuie să asigure muncitorului o cât mai largă protecție și participare la rezultatul muncii sale, fără să constituie o tiranie asupra elementului patronal, care-și are rolul său definit în industrie”¹³. Altminteri, principalul criteriu de departajare dintre cele două viziuni era constituit de chestiunea bazei legislative a reprezentării intereselor profesionale, tranșată provizoriu de statul român – până la experimentele corporatiste ale regimului carlist, din 1938-1939 – prin legea din mai 1921 pentru organizarea sindicatelor patronale, de salariați și mixte¹⁴ și de cea din februarie 1924 pentru înființarea persoanelor juridice¹⁵ (în orizontul articolului 27 al constituției din 1866, respectiv al articolelor 5 și 29 ale constituției din 1923, primele două statuând principiul libertății de asociere și cel din urmă precizând că modalitatea de dobândire a personalității juridice de către asociațiile constituite prin exercițiul acestui drept urmează să fie stabilită de legislația ordinară). În răspărul concepției socialiste potrivit căreia „lupta politică este o prelungire și încoronare a luptei sindicale” – astfel încât „numai cu socialismul un sindicat justifică menirea sa istorică”¹⁶, cu alte cuvinte „în sindicat nu se poate face decât o singură politică, cea socialistă”¹⁷ –, apărută consecvent de lideri precum Cristian Racovski și având întotdeauna câștig de cauză prin confruntare cu opinia minoritară că sindicatele, „trebuind să se ocupe de

chestiunile pur materiale, trebuie să fie neutre în toate”, deci „în ele, nu trebuie să ne preocupe naționalitatea, credințele religioase sau politice ale membrilor”¹⁸, legea de la 1921 – preconizată de Trancu-Iași în discursurile sale din Camera Deputaților rostite în perioada iunie-octombrie 1918¹⁹ – apăra teza autonomiei și depolitizării asociațiilor profesionale – menite să își restrângă activitatea la „studiul, apărarea și dezvoltarea intereselor profesionale” – în conformitate cu paradigma legislativă franceză din domeniu elaborată între 1884 și 1901²⁰, asumată de Organizația Internațională a Muncii și apărută de aceasta pe baza anchetelor sistematice asupra libertății sindicale întreprinse în colaborare cu guvernele țărilor implicate²¹.

Pachetul legislativ având ca nucleu reglementarea problemei sindicale a beneficiat de sprijinul unor teoreticieni de școală liberală clasică – deci cu o orientare anti-zeletiniană și anti-manoilesciană în privința dimensiunii etatiste a dezvoltării economice naționale – precum Gheorghe Tașcă sau George Strat, amândoi participând la conferința din 1930 unde a avut loc polemica dintre Manoilescu și Thomas, iar cel de-al doilea elaborând, spre beneficiul organizației conduse de politicianul reformator francez, un raport despre libertatea sindicală în România, publicat mai întâi ca o serie de articole din *Analele economice și statistice*, în 1927²². Tot aici trebuie încadrat E. A. Poulopol – viitor colaborator al lui Strat la revista *Libertatea. Economică, politică, so-*

cială, culturală, înființată în ianuarie 1933²³, dar și comentator favorabil al doctrinei sindicaliste întemeiată pe tezele pluralismului juridic a lui Leon Duguit, în *Arhiva pentru știință și reformă socială* din 1930²⁴ (în prelungirea unui text al lui Duguit însuși găzduit de aceeași revistă în 1927²⁵, dar și în dezacord implicit cu critica formulată mai târziu la adresa respectivului filosof al dreptului, de pe o poziție liberal-conservatoare vag precizată, de către N. Steinhardt, în cartea sa *Dreptul social. Pretenții și iluzii* din 1936²⁶).

Sincretism doctrinar și intervenții mediatore

Doctrina fundamentală subiacentă legislației în cauză nu s-a cristalizat, însă, pe făgașul eforturilor de relansare a principiilor individualiste ale viziunii liberale și de revigorare a activităților antreprenoriale neîngrădite de comandamente intervenționiste, în răspărul direcției protecționiste inaugurate de Dionisie Pop-Marțian în epoca domniei lui Cuza²⁷. Forțată în jurul ideii de intervenție mediatore necesară a statului în relațiile dintre capital și muncă, ideologia legitimatoare a politicii sociale din anii 1920 a fost exprimată cel mai succint în articolul 21 al constituției din 1923, unde se afirmă că „toți factorii producției se bucură de o egală ocrotire”, și prin urmare „statul poate interveni, prin legi, în raporturile dintre acești factori pentru a preveni conflicte economice și

sociale” (situat la capătul unei serii de articole, inaugurate de cel cu numărul 17 și străbătute de tendința redefinirii proprietății ca o funcție socială, prin opoziție cu articolul 19 al actului constituțional de la 1866). Ea trebuie definită ca o parte a procesului amplu de conștientizare a constituționalismului liberal – cu multiplele sale versiuni și orientări – în legătură cu problematica socială – având în fundal atitudinea dezvăluită în acest context ca o orbire îndelungată a discursului politic modern dominant față de chestiune, pe parcursul primelor etape ale capitalismului industrial, și manifestată cel mai pregnant prin interzicerea oricăror forme de coaliție profesională, în virtutea articolelor 414-416 ale codului penal napoleonian din 1810²⁸ –, dar totodată ca efect al acțiunii specifice desfășurate de promotorii unei orientări liberale de stânga, identificabilă ca atare în perimetrul de ansamblu al teoriei politice asociate în modul cel mai nemijlocit cu tiparele economiei capitaliste.

Deopotrivă în orizontul larg al cristalizării ideii de drepturi sociale ca parte integrantă a democrației liberale – în continuarea noțiunilor de drepturi civile și drepturi politice, și însoțită de constituirea treptată a așezămintelor statului bunăstării pe această bază teoretică²⁹ – și în cel mai restrâns, al elaborării unor pledoarii cu rezonanță recognoscibilă și implicațiile aparte ale stângii liberale, procesul de transformare indicat a avut loc în virtutea unui dialog susținut cu tradiția socialismului marxist. În mediul românesc de la începutul secolului

XX, mărturia acestor interferențe marcate de departajări critice se găsește, astfel, în detaliata expunere de motive avansată de ministrul liberal al Agriculturii și Domeniilor Basile P. Missir pentru promovarea legii de organizare a meseriilor de la 1902³⁰ (clădită pe un compromis semi-corporatist ce avea să fie reînnoit în cadrul legii mai cuprinzătoare cu același conținut de la 1912, împotriva căruia s-au pronunțat în epocă socialiști ca Racovski și nesocialiști din mai multe tabere politice și grupări ideologice, cu argumente foarte asemănătoare). Lucrarea *Cooperația și socialismul în Europa* de la 1913 a economistului I. N. Angelescu³¹ aparține aceluiași curent, ea fiind urmată după câțiva ani de explicarea faptului că „nu numai motive economice, dar și motive de natură socială, morală, îndeamnă pe reformatorii înaintați ai timpului nostru să tindă la schimbarea repartizării bogățiilor”, astfel încât „să aducă în stare toate clasele [...] să colaboreze [...] la dezvoltarea economică și socială”³² (resorturile fundamentale ale pledoariei fiind clarificate mai târziu ca îndatorate școlii solidariste³³). *Legislațiunea muncii* de la 1908 a lui Take Policrat argumentează și ea că, dacă „se poate crede, de unii nedumeriți asupra cestiunei legilor de raporturi între muncitori și patroni sau capitaliști, că este vorba de o mișcare propriu-zisă socialistă”, în realitate cele două fenomene „au multe părți asemănătoare, dar au și deosebitri fundamentale”, atâta timp cât „mișcarea lucrătorilor primește societatea ca atare”, revendicând totodată un „spirit

de solidaritate între toți factorii sociali, o tovărășie [...] între muncă și capital”³⁴.

Cartea ambițioasă și sofisticată a lui N. Petrescu-Comnen, intitulată *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă* și publicată în 1910 – în succesiunea unei mici intervenții din anul precedent, cu titlul grăitor *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*³⁵ – disociază în mod consecvent obiectivele elementare ale liberalismului cu deschidere socială față de dezideratele socialiste, arătând că „ideile [...] asupra socialismului sunt foarte puțin stabile, deoarece adeseori ceea ce era socialist ieri, încetează de a mai fi socialist azi”, și ca atare „pentru a putea rânduî o lege printre legile socialiste, [...] nu este suficient să examinăm în mod superficial textul ei, ci să examinăm esența-i ultimă, spiritul și intențiunea în care a fost concepută”. Așa cum se spune aici, „o lege este socialistă când în intențiunea legiuitorului se constată [...] o tendință de spoliațiune, motivată de oarecari considerațiuni sentimentale independente de orice idee de drept. Să încetăm prin urmare a vedea vecinic, peste tot, fantoma socialismului, să cercetăm mai bine care sunt terenurile activității economice în care regimul libertății a dat rezultate satisfăcătoare, și care sunt cele unde o intervențiune sinceră, lipsită de orice idee comunistă, este nu numai utilă, dar chiar indispensabilă”³⁶. Este semnificativ că, înainte de a părăsi complet asemenea preocupări în folosul activității diplomatice, autorul poate fi

regăsit ca prim delegat al guvernului român la conferința internațională a muncii de la Geneva din 1922, cu un discurs – reluat în numărul din iunie-august 1923 al *Buletinului muncii și al ocrotirilor sociale* – menit să răspundă „clevetirilor răuvoitoare ale defăimătorilor noștri, care prezintă încă România ca țara reacțiunii”³⁷ (la scurtă vreme după ce organul oficial al Ministerului Muncii oferise – în mai 1921 – o descriere seacă și neutră a tentativei de grevă generală din octombrie 1920³⁸, relatând cu aceeași bunăvoință – în numărul din august-noiembrie 1920 – despre „controlul sindicalist al întreprinderilor și chestia muncitorească în Italia” din preziaua contraloviturii fasciste, pe baza corespondenței primite de la atașatul comercial al ambasadei române de la Roma³⁹).

Alături de practica legislativă și administrativă a unor Trancu-Iași sau Ioanițescu, deceniul al treilea a adus și împământarea disciplinei academice a economiei sociale, servită spre exemplu, în spațiul – larg și sincretic definit – al speciei de gândire liberală indicate de figuri precum juristul Marco I. Barasch, exponent al dreptului muncii⁴⁰ cu rădăcini teoretice în doctrina „socialismului juridic” al lui Emmanuel Lévy⁴¹ (subiectul disertației sale pariziene publicate la Paris în 1923⁴²). Tot în spiritul sincretismului menționat – caracteristic pentru „noul liberalism” cu orientare de stânga, așa cum s-a constituit el din Anglia și America până în Rusia⁴³, prin departajare față de tarele plutocratice și monopoliste ale capitalismului liberal de la sfârșitul secolului al XIX-lea

(rezultate din degenerarea „sectară” a manchesterianismului⁴⁴), dar înainte ca politica economică de sorginte keynesiană să-și precizeze contururile în contextul New Deal⁴⁵ –, a fost formulată concepția „socialismului liberal”⁴⁶ a sociologului Dumitru Drăghicescu, cel mai amplu elaborată – prin nefirească juxtapunere cu doctrina lui Zeletin amintită anterior – în revista condusă de el ca director *Dreptatea socială*, din 1923⁴⁷, unde pledoaria în favoarea intervenției maxime a statului în sfera raporturilor dintre patronate și salariați este însoțită de respingerea naționalizării de factură socialistă a unităților economice, pentru a fi apoi dezvoltată înspre proiectul unei economii dominate de regii sociale autonome⁴⁸ (bazată pe regimul de coproprietate a statului și a salariaților și urmând să fie edificată în asociere cu un sistem de impozitare progresivă⁴⁹).

Ascensiunea perspectivei corporatiste, de dreapta, asupra politicii sociale și a reprezentării profesionale – sprijinită din 1926, pe rând, de ziarele *Cuvântul*, *Curentul* și *Calendarul* cu referire la modelul italian, dar și propulsată de la firul ierbii de mișcarea asociațiilor profesionale a claselor mijlocii, începând din 1929, pentru fi apoi preluată ca platformă politică de Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării, în 1932, și de Liga Național-Corporatistă a lui Manoilescu, în 1933⁵⁰ – a avut loc, desigur, în defavoarea variatelor întrupări ale viziunii liberale de stânga. Altminteri, dacă în 1945 D. R. Ioanițescu putea contempla prima lege postbelică a sindicatelor ca pe o

revenire la înțelepciunea momentului 1921⁵¹ – după interludiul corporatist al carlismului, el însuși întrerupt prin decretarea economiei de război în octombrie 1941 –, iar teoreticianul cooperatist Gromoslav Mladenatz, împreună cu asociatul său M. A. Lupu, puteau comenta cu optimism tot atunci – și din nou cu speranța de a se putea reînnoa firul rupt al întreprinderii de reformă socială lansată în succesiunea războiului precedent – virtuțile planului britanic Beveridge pentru asigurări sociale din 1942⁵², politica sindicală și socială a comunismului a consacrat o reprezentare istorică a antecedentelor românești din domeniu – deja enunțată în anii 1946-1948⁵³ – în cuprinsul căreia toate partidele și grupările nesocialiste ale epocii precomuniste apar ca reprezentante nediferențiate ale inerției și ca exponenți de același calibru ai atitudinii de tergiversare agonică, tulburată doar de compromisuri neconcludente⁵⁴. După 1989, tendința de identificare a liberalismului cu dreap-

ta, prin opoziție cu stânga tributară în mod privilegiat comunismului⁵⁵, s-a conjugat cu cea de valorificare a culturii de dreapta precomuniste, ca o reacție față de memoria comunismului⁵⁶, astfel încât să facă greu inteligibilă noțiunea unei filiere românești a liberalismului cu vocație socială, departajat, în aria domeniului său predilect de manifestare, atât în raport cu socialismul și în relație cu corporatismul tradiționalist și fascist, cât și prin raportare la formele dominante ale gândirii și practicii liberale din contextul național.

Cum s-a dovedit în mod repetat ca prea de dreapta pentru a fi repertoriat în mod concludent de unele reconstituiri istorice și prea de stânga pentru a trezi interesul fecund al altora, e chiar probabil ca liberalismul nostru de stânga să fie statornic ratat ca reper esențial și de diferitele expresii mai recente ale nemulțumirii față de stângismul neconvincător și de antistângismul persistent și difuz al postcomunismului.

Note

* O versiune anterioară a fost prezentată în cadrul conferinței „Ideile României Mari”, organizată de asociația Orbis Tertius și de Muzeul Municipiului București în data de 20 octombrie 2018.

¹ R. F. Harrod, „Review: Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Marcel Giard, Paris, 1929”, în *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, vol. 9, no. 2, 1930, p. 250-251.

² Mihail Manoilescu, „La classe patronale et la politique sociale”; „Discours de M. Albert Thomas”, ambele în G. Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, f. e., București, 1930, pp. 85-102, resp. 103-111.

³ I. Setlacec, „Din activitatea Ministerului Muncii în raport cu Biroul Internațional al Muncii din Geneva”, în I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, Eminescu S. A., București, 1930, pp. 99-110.

- ⁴ Leo Pasvolksy, *Economic Nationalism of the Danubian States*, The Macmillan Company, London, 1928. Vezi și Idem, „Review: Mihail Manoilescu, *The Theory of Protection and International Trade*, P. S. King, London, 1931”, în *The American Economic Review*, vol. 22, no. 3, 1932, pp. 477-478.
- ⁵ Victor Rizescu, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, partea II: „Fascist Modernism across the Lags of Development”, în *Revista istorică*, vol. 26, nos. 1-2, 2015, pp. 155-187.
- ⁶ C. R. Mircea, „Munca. Rolul statului în ordonarea muncii”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*, vol. 1, nos. 8-9, 1 august-15 septembrie 1922, pp. 129-130; Idem, „Ratificarea convențiilor privind organizarea muncii”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*, vol. 5, no. 5, 1-15 martie 1926, pp. 127-129; Ion Lărgeanu, „Politica socială”, în *Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România*, vol. 13, nos. 1-2, ianuarie-februarie 1935, pp. 10-11. Promovând un discurs cu accente diferite, Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie a publicat, totuși, în organul său oficial, traducerea conferinței citate a lui Manoilescu din 1930, gestul survenind în scurta perioadă (1929-1930) când acesta a deținut președinția instituției în cauză. Vezi Mihail Manoilescu, „Clasa patronală și politica socială”, în *Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie*, vol. 5, no. 3, martie 1930, pp. 189-198.
- ⁷ Ștefan Zeletin, „Politica muncii”, în *Dreptatea socială*, vol. 1, no. 20, 15 noiembrie 1923, pp. 455-464.
- ⁸ Idem, „Orele de muncă și producția”, în *Plutus*, vol. 1, no. 75, 7 ianuarie 1924, p. 3.
- ⁹ Antony Alcock, *History of the International Labor Organization*, Palgrave Macmillan, London, 1971, pp. 6-11.
- ¹⁰ (nesemnăt) „Legislația internațională a muncii”, în *Socialismul*, vol. 9, no. 35, 10 (23) februarie 1918, p. 2.
- ¹¹ D. Păcurariu, „Ocrotirile sociale”, în *Socialismul*, vol. 14, no. 196, 4 septembrie 1920, p. 1.
- ¹² *Anteproiect. Codul Muncii*, Imprimeria Statului, București, 1923.
- ¹³ D. R. Ioanițescu, „Codul Muncii. Anteproiectul Ministerului Muncii”, în *Îndreptarea*, vol. 6, no. 44, 24 februarie 1923, p. 1.
- ¹⁴ „Lege asupra sindicatelor profesionale”, în *Monitorul oficial*, no. 41, 26 mai 1921, pp. 1419-1425.
- ¹⁵ *Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, Imprimeria Statului, București, 1924.
- ¹⁶ Cristian Racovski, *Sindicatele muncitorești. Rolul și istoria lor*, Cercul de Editură Socialistă, Constanța, 1906, pp. 50-52.
- ¹⁷ *Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, Cercul de Editură Socialistă, București, 1914, p. 53.
- ¹⁸ *Ibid.*, p. 40.
- ¹⁹ Grigore Trancu-Iași, *Chestiuni economice și financiare*, Ed. Librăriei Stănculescu, București, 1919, pp. 5-17.
- ²⁰ Paul Louis, *Le syndicalisme européen*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1914; *Code du Travail et de la Prévoyance Sociale*, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Librairie Dalloz, Paris, 1920, pp. 74-76.
- ²¹ *La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Bureau International du Travail, Genève, 1927; *La liberté*

- syndicale*, vol 4: *Italie, Éspagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Bureau International du Travail, Genève, 1928.
- ²² George Strat, *La liberté syndicale en Roumanie*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S.A., București, 1927.
- ²³ E. A. Poulopol, „Politica anti-umanistă și individul”, în *Libertatea*, vol. 1, no. 2, 20 ianuarie 1933, pp. 21-22.
- ²⁴ *Idem*, „Aspectele fundamentale ale doctrinei lui Léon Duguit”, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, vol. 9, nos. 1-3, pp. 277-306. Vezi și Léon Duguit, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1922; Cécile Laborde, „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)”, în *History of European Ideas*, vol. 22, no. 3, 1966, pp. 227-244.
- ²⁵ Léon Duguit, „Le syndicalisme en France” în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, vol. 7, nos. 1-2, pp. 1-14.
- ²⁶ N. Steinhardt, *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, Tipografia „Caragiale”, București, 1936. Vezi și *Idem*, „Socialiștii apărători ai libertății”, în *Libertatea*, vol. 5, no. 9, 5 mai 1937, pp. 161-163.
- ²⁷ Victor Rizescu, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism”, în *Revista istorică*, vol. 24, nos. 5-6, 2013, pp. 405-426.
- ²⁸ *Code Pénal. Édition originale et seule officielle*, L' Imprimerie Imperiale, Paris, 1810, pp. 97-98.
- ²⁹ Asa Briggs, „The Welfare State in Historical Perspective”, în *European Journal of Sociology*, vol. 2, no. 2, 1961, pp. 221-258.
- ³⁰ B. M. Missir, coord., *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterele corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, Atelierele Grafice I.V. Socecu, București, 1905.
- ³¹ I. N. Angelescu, *Cooperarea și socialismul în Europa*, Albert Baer, București, 1913.
- ³² *Idem*, *Puterea economică și puterea politică*, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, București, 1916, p. 33.
- ³³ *Idem*, „Solidarismul social-economic”, în D. Gusti et al., *Doctrinile partidelor politice*, Tiparul „Cultura Națională”, București, [1923], pp. 201-217.
- ³⁴ Take Policrat, *Legislațiunea muncii*, Tipografia Aurora, București, 1908, pp. 40-46.
- ³⁵ N. Petrescu-Comnen, *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*, Tipografia „Gutenberg”, București, 1909.
- ³⁶ *Idem*, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910, p. 8.
- ³⁷ „Cuvântarea rostită în ședința de la 23 octombrie 1922 a Conferinței Internaționale a Muncii (Geneva) de către dl. N. Petrescu-Comnen, prim delegat al guvernului român”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale*, vol. 4, nos. 3-4-5, iunie-august 1923, p. 129.
- ³⁸ (nesemnat) „Situția grevei generale de la 18 octombrie 1920”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale*, vol. 2, no. 2, mai 1921, pp. 75-87.
- ³⁹ Mircea Christian, „Controlul sindicalist al întreprinderilor și chestia muncitorească în Italia”, în *Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale*, vol. 1, nos. 5-8, august-noiembrie 1920, pp. 386-461.

- ⁴⁰ Marco I. Barasch, *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, București, 1928.
- ⁴¹ Carlos Miguel Herrera, „Le socialisme juridique d’Emmanuel Lévy”, în *Droit et société*, nos. 56-57, 2004, pp. 111-128.
- ⁴² Marco I. Barasch, *Le socialisme juridique et son influence sur l’évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Les Presses Universitaires de France, Paris, 1923.
- ⁴³ Michael Freedon, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Clarendon Press, Oxford, 1978; Andrzej Walicki, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, The University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind., 1992 [1987], pp. 213-403; Richard Bellamy, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Penns., 1992; Marc Stears, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- ⁴⁴ Victoria F. Brown, „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism”, în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, East European Monographs, Boulder, Colo., 1982, pp. 269-301.
- ⁴⁵ Michael Freedon, „The Coming of the Welfare State”; Wayne Parsons, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, ambele în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 7-44, resp. 45-69.
- ⁴⁶ Serge Audier, *Le socialisme libéral*, La Découverte, Paris, 2006.
- ⁴⁷ Dumitru Drăgănescu, „Burghezia și socialismul liberal”, în *Dreptatea socială*, vol. 1. no. 3, 15 februarie 1923, p. 95.
- ⁴⁸ *Idem*, „Naționalizarea întreprinderilor mari. Regia socială independentă”, în *Dreptatea socială*, vol. 1, no. 9, 15 mai 1923, pp. 266-274; *Idem*, „Proprietatea în întreprinderile mari. Regimul cointeresării”, în *Dreptatea socială*, vol. 1, no. 8, 1 mai 1923, pp. 227-234.
- ⁴⁹ *Idem*, „Proprietatea (capitalul) și dreptatea socială. Cum se câștigă averile?”, în *Dreptatea socială*, vol.1, nos. 12-13, 1-15 iulie 1923, pp. 367-368.
- ⁵⁰ Victor Rizescu, „Corporatism in the Romanian Tradition: Top-down and Bottom-up Lineages”, în *Sfera politicii*, vol. 25, nos. 3-4, 2017, pp. 49-58.
- ⁵¹ D. R. Ioanițescu, *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Tipografia Remus Cioflec, București, 1945.
- ⁵² Gromoslav Mladenatz, „Noile fundamente” ale științei economice, *Independența Economică*, București, ed. a II-a, 1945, pp. 158-160; M. A. Lupu, *Planuri de securitate socială*, *Independența Economică*, București, 1945, pp. 17-195; Victor Rizescu, „Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania”, în *Sociologie românească*, vol. 14, nos. 2-3, 2016, pp. 19-32.
- ⁵³ Gheorghe Apostol, *Legislația muncitorească în România ieri și azi*, Ed. Partidului Comunist Român,

- [București], 1946; Marcu Onescu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii*, vol. 1, no. 2, 1948, pp. 208-230.
- ⁵⁴ Nicolae Petreanu, Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, Ed. Științifică, București, 1972.
- ⁵⁵ Victor Rizescu, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, Ed. Universității din București, București, 2015, pp. 15-23, 165-221. Vezi și Jerzy Szacki, *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Central European University Press, Budapest, 1995.
- ⁵⁶ Victor Rizescu, „Politica memoriei între stânga și dreapta”, în *Timpul. Revistă de politică și cultură*, no. 227, februarie 2018, p. 9.

Bibliografie

- ALCOCK, Antony, *History of the International Labor Organization*, Palgrave Macmillan, London, 1971.
- ANGELESCU, I. N., *Cooperarea și socialismul în Europa*, Albert Baer, București, 1913.
- IDEM, *Puterea economică și puterea politică*, Tipografia Profesională Dim. C. Ionescu, București, 1916.
- IDEM, „Solidarismul social-economic”, în D. Gusti et al., *Doctrinile partidelor politice*, Tiparul „Cultura Națională”, București, [1923], pp. 201-217.
- APOSTOL, Gheorghe, *Legislația muncitorească în România ieri și azi*, Ed. Partidului Comunist Român, [București], 1946.
- Arhiva pentru știință și reformă socială* (1927, 1930)
- AUDIER, Serge, *Le socialisme libéral*, La Découverte, Paris, 2006.
- BARASCH, Marco I., *Le socialisme juridique et son influence sur l'évolution du droit civil en France à la fin du XIXe siècle et au XXe siècle*, Les Presses Universitaires de France, Paris, 1923.
- IDEM, *Elemente de economie socială și de legislație muncitorească*, Institutul de Arte Grafice „Cultura Poporului”, București, 1928.
- BELLAMY, Richard, *Liberalism and Modern Society. A Historical Argument*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Penns., 1992.
- BRIGGS, Asa, „The Welfare State in Historical Perspective”, în *European Journal of Sociology*, vol. 2, no. 2, 1961, pp. 221-258.
- Buletinul muncii și al ocrotirilor sociale* (1920-1921, 1923)
- Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț și Industrie* (1930)
- Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România* (1922, 1926, 1935)
- BROWN, Victoria F., „The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism”, în Stephen Fischer-Galati et al., eds., *Romania between East and West*, East European Monographs, Boulder, Colo., 1982, pp. 269-301.
- Code Pénal. Edition originale et seule officielle*, L'Imprimerie Imperiale, Paris, 1810.
- Code du Travail et de la Prévoyance Sociale*, ed. par Gaston Grolet et Charles Vergé, huitième édition, Librairie Dalloz, Paris, 1920.
- Dezbaterile celui de-al cincilea congres al sindicatelor unite*, Cercul de Editură Socialistă, București, 1914.

- „Discours de M. Albert Thomas”, în G. Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, f. e., București, 1930, pp. 103-111.
- Dreptatea socială* (1923)
- DUGUIT, Léon, *Le droit social, le droit individuel et la transformation de l'état*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1922.
- FREEDEN, Michael, *The New Liberalism. An Ideology of Social Reform*, Clarendon Press, Oxford, 1978.
- IDEM, „The Coming of the Welfare State”, în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 7-44.
- HARROD, R. F., „Review: Mihail Manoilescu, *Théorie du protectionisme et de l'échange international*, Marcel Giard, Paris, 1929”, în *Journal of the Royal Institute of International Affairs*, vol. 9, no. 2, 1930, p. 250-251.
- HERRERA, Carlos Miguel, „Le socialisme juridique d'Emmanuel Lévy”, în *Droit et société*, nos. 56-57, 2004, pp. 111-128.
- IOANIȚESCU, D. R., *Istoricul organizării sindicale din România. Codul sindicalismului român, 1921. Noul cod al sindicalismului român, 1945*, Tipografia Remus Cioflec, București, 1945.
- LABORDE, Cécile, „Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of the State (1900-1925)”, în *History of European Ideas*, vol. 22, no. 3, 1966, pp. 227-244.
- La liberté syndicale*, vol 1: *Étude internationale*, Bureau International du Travail, Genève, 1927.
- La liberté syndicale*, vol 4: *Italie, Espagne, Portugal, Grèce, Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Bulgarie, Roumanie*, Bureau International du Travail, Genève, 1928.
- Legea pentru persoanele juridice, promulgată prin înaltul decret no. 27 din 6 februarie 1924, cu expunerea de motive*, Imprimeria Statului, București, 1924.
- Libertatea* (1933, 1937)
- LOUIS, Paul, *Le syndicalisme européen*, Librairie Felix Alcan, Paris, 1914.
- LUPU, M. A., *Planuri de securitate socială*, Independența Economică, București, 1945.
- MANOILESCU, Mihail, „La classe patronale et la politique sociale”, în G. Tașcă et al., *Un deceniu de politică socială românească*, f. e., București, 1930, pp. 85-102.
- MISSIR, B. M., coord., *Legea pentru organizarea meseriilor și regulamentul privitor la aplicarea ei, precedate de dezbaterele corpurilor legiuitoare și de proiectele de legi anterioare*, Atelierele Grafice I.V. Socecu, București, 1905.
- MLADENATZ, Gromoslav, „*Noile fundamente*” ale științei economice, ed. a II-a, Independența Economică, București, 1945.
- Monitorul oficial* (1921)
- ONESCU, Marcu, „Caracterul reacționar al trecutei legislații muncitorești române. Aspecte actuale”, în *Studii*, vol. 1, no. 2, 1948, pp. 208-230.
- PARSONS, Wayne, „Politics and Markets: Keynes and His Critics”, în Terence Ball, Richard Bellamy, eds., *The Cambridge History of Twentieth-century Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 45-69.
- PASVOLSKY, Leo, *Economic Nationalism of the Danubian States*, The Macmillan Company, London, 1928.

- IDEM, „Review: Mihail Manoilescu, *The Theory of Protection and International Trade*, P. S. King, London, 1931”, în *The American Economic Review*, vol. 22, no. 3, 1932, pp. 477-478.
- PETREANU, Nicolae și Ilie Ceaușescu, coord., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864-1944*, Ed. Științifică, București, 1972.
- PETRESCU-COMNEN, N., *Câteva considerațiuni asupra socialismului și asupra roadelor sale*, Tipografia „Gutenberg”, București, 1909.
- IDEM, *Studiu asupra intervențiunii statului între capital și muncă*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1910.
- Plutus* (1924)
- POLICRAT, Take, *Legislațiunea muncii*, Tipografia Aurora, București, 1908.
- RAKOVSKI, Cristian, *Sindicatelor muncitorești. Rolul și istoria lor*, Cercul de Editură Socialistă, Constanța, 1906
- RIZESCU, Victor, „The Nation of the Westernizers: Mainstream and Minority Varieties of Romanian Liberalism”, în *Revista istorică*, vol. 24, nos. 5-6, 2013, pp. 405-426.
- IDEM, „Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II”, partea II: „Fascist Modernism across the Lags of Development”, în *Revista istorică*, vol. 26, nos. 1-2, 2015, pp. 155-187.
- IDEM, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, Ed. Universității din București, București, 2015.
- IDEM, „Competing Voices of the Drive to Planning? The Cooperatist Engagement with Corporatism in Romania”, în *Sociologie românească*, vol. 14, nos. 2-3, 2016, pp. 19-32.
- IDEM, „Corporatism in the Romanian Tradition: Top-down and Bottom-up Lineages”, în *Sfera poliției*, vol. 25, nos. 3-4, 2017, pp. 49-58.
- IDEM, „Politica memoriei între stânga și dreapta”, în *Timpul. Revistă de politică și cultură*, no. 227, februarie 2018, p. 9.
- SETLACEC, I., „Din activitatea Ministerului Muncii în raport cu Biroul Internațional al Muncii din Geneva”, în I. Răducanu et al., *Zece ani de politică socială în România, 1920-1930*, Eminescu S. A., București, 1930, pp. 99-110.
- Socialismul* (1918, 1920)
- STEARNS, Marc, *Progressives, Pluralists, and the Problem of the State. Ideologies of Reform in the United States and Britain, 1909-1926*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- STEINHARDT, N., *Dreptul social. Pretenții și iluzii*, Tipografia „Caragiale”, București, 1936.
- STRAT, George, *La liberté syndicale en Roumanie*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Curierul Judiciar” S.A., București, 1927.
- SZACKI, Jerzy, *Liberalism after Communism*, transl. by Chester A. Kisiel, Central European University Press, Budapest, 1995.
- TRANCU-IAȘI, Grigore, *Chestiuni economice și financiare*, Ed. Librăriei Stănciulescu, București, 1919.
- WALICKI, Andrzej, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, The University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind., 1992 [1987].